

A color photograph of a middle-aged man with grey hair, smiling, wearing a light blue button-down shirt and light-colored trousers. He is sitting outdoors with green foliage in the background. A watch is visible on his left wrist.

Dəyirmi masa

Bizə İdeologiya lazımdır mı?

Bakı-Təbriz jurnalının ilk dəyirmi masası milli ideologiya mövzusunə həsr olunub. Dəyirmi masada Yazıçılar Birliyinin sədri, millət vəkili Anar, Atatürk Araşdırmalar mərkəzinin rəhbəri, professor, millət vəkili, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov, professor, millət vəkili Cəmil Həsənlı, jurnalımızın təsisçisi, millət vəkili, Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyasının sədri Sabir Rüstəmxanlı və jurnalımızın baş redaktoru, Azadlıq Partiyasının sədri Əhməd Oruc iştirak edir.

Sabir Rüstəmxanlı:

Bu gün yaşadığımız bölgədə, dünyada gedən proseslərin, baş verən hadisələrin Azərbaycanın taleyindəki yeri ilə bağlı strateji araşdırmalar az aparılır. Bu sahədə ardıcıl çalışan kadrlar yetişdirilməyib. Birinci nömrəsini nəşrə hazırladığımız jurnalla əlaqədar olaraq biz bu sahəni xeyli araşdırdıq. Gördük ki, doğrudan da belə institutlarımız, mərkəzlərimiz və mütəxəssislərimiz azdır. Başqa dövlətlərin bu məsələyə nə dərəcədə ciddi yanaşdığını diqqətə çəkmək üçün bir faktı nəzərinizə çatdırım. İranda rus dilində "Amu Dərya" adlı jurnal buraxılır. Bu jurnalın başqa İranın Xarici İşlər Nazirliyi təzə Qafqaz Araşdırmalar Mərkəzi yaradıb.

"Amu Dərya" jurnalı adından bəlli olduğu kimi, Mərkəzi Asiyaya iddia ilə çıxır. Və orada Xərrazinin, yəni İranın xarici işlər nazirinin fikirləri çap olunur. O yazılar-

dan birində "ermənilər bizim qan qardaşımızdır, biz onlara yardım etməliyik" və başqa bu kimi təbliğatlar gedir. Rejionda İranın nüfuzunu artırmaq üçün rus dilində də, bizim dildə də nəşrlər buraxılır, mərkəzlər yaradılır. Azərbaycanda nəşr olunan dini ədəbiyyatlardan da bu məqsədlə istifadə edirlər. Onlarla internet səhifələri də bu məqsədə xidmət edir. Çoxsaylı problemlər bizim olduğu halda, onlar bizdən daha fəal çalışır. Belə bir dövəmdə mənə, Azərbaycanda ciddi mətbuat orqanlarına ehtiyac var. Və bu dərgiləri imkan qədər Güneydə də geniş yaymağa çalışmaq lazımdır. Elə bu məqsədlə biz "Bakı-Təbriz" dərgisini buraxmaq qərarına gəldik. Başqa adlar da seçə bilərdik, amma Bakı-Təbriz, əslində, türk dünyasının arasında bir körpüdür. Bu körpü bu gün arzuolunan vəziyyətdə deyil, Xudafərin körpü kimidir.

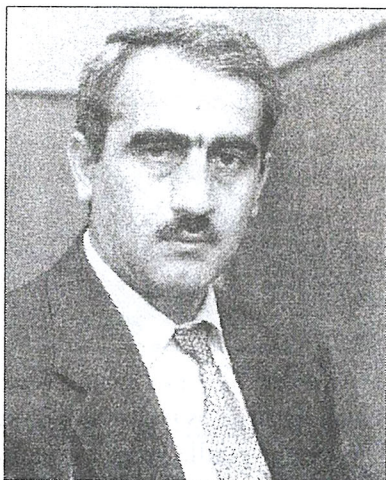
Bu həm də dünya azərbaycanlılarının əsas ideyalarını daşıyan jurnallardan biri olacaq. Ayrı-ayrı vaxtlarda tək-tək nömrələri çıxan "Xudafərin", "Araz", "Dünya azərbaycanlıları" jurnalları olub. İndi "Azərbaycan diasporu" və başqa jurnallar var. Biz də nə qədər bacaracağıq, bu jurnalı buraxacağıq. Əhməd Oruc jurnalın baş redaktorudur.

Biz qeyd edilən məsələlərə bütün taleyi ilə, ömrü və yazılarıyla bağlı olan bu adamların bu masada iştirakını nəzərdə tutduq. Anar bütün ömrü boyu yazılarıyla, mübarizəsiylə bu mövzuya bağlıdır, Cəmil Həsənlı bu sahənin görkəmli mütəxəssisidir. Nizami Cəfərlı da həmişə bu mövzuyla bağlı olub. Və bu gün də Nizami Cəfərlı "Atatürk Mərkəzi"ndə elə türk dünyasının problemləri ilə məşğuldur. İstərdik ki, bu problemlər ətrafında fikirlərinizi eşidək. Bu gün dəyirmi

masaya gətirdiyimiz problemlərin əhatəsi barədə Əhməd Oruc qısaca məlumat verəcək və sonra söhbətə keçərik.

Əhməd Oruc:

Bu dəyirmi masada Azərbaycanı milli ideya, cəmiyyətin ideologiyalaşdırılması məsələsini müzakirə etmək niyyətindəyik. Bu gün geniş ictimai

təbəqələr tərəfindən müzakirə olunan məsələlərə fikir verdikdə belə bir təəssürat yaranır ki, ideoloji məsələlərə diqqət azalıb. Sovetlər dönəmində milli azadlıq, müstəqil dövlət ideyası, Cənub-Araz mövzusu, qüdrətli Azərbaycan kimi ideyalar hərəkətverici qüvvə rolunu oynayırdı. İndi elə bil ki, o məsələlərə münasibətdə bir qədər sönnüklük hiss olunur. Həmin dövrdə ümumi türk tarixindən qaynaqlanan ən qüdrətli dövləti türkün yarada biləcəyi, ən böyük və sarsılmaz ordunun türk ordusu olduğu və ən cəsur insanın türk olduğu haqda təsəvvürlər vardı. Və bizim bunları tarix səhnəsində qurmağımız üçün bizə imkan verilmədiyi haqda düşüncələrimiz vardı. Müstəqil dövlət qurduqdan sonra isə təsəvvürlərimizdə bir qədər dəyişiklik olub.

Bizim özümüz haqda, dövlət və ordu qurmaq imkanlarımız haqda təsəvvürlərimizlə real imkanlarımız arasında fərq varmı?

Sizlərin fikrini bilmək istədik ki, ümumiyyətlə dövlətin ideologiyası olmalıdır? Azərbaycanda bu gün ideologiya məsələsi hansı səviyyədədir? Milli ideallar müəyyənləşibmi, onların təbliğatı aparılırmı? Ümumiyyətlə, ideoloji təbliğata ehtiyac varmı? Dünyanın böyük millətlərinin hər birinin tarix səhnəsində özünəməxsus epitetləri var. Tutaq ki, ən dəqiq millət, iqtisadi cəhətdən ən inkişaf etmiş millət, ən ağıllı millət, seçilmiş millət, ən cəsur millət, ən varlı millət, ən hiyləgər millət və s. deyildikdə təqribən hansı millətdən söhbət getdiyi demək olar ki, başa düşülür. Bu kontekstdən biz bir millət olaraq necə görünürük?

İndiki qloballaşma dövründə, yəni dünyada bir Avropa Birliyi modeli ortada olduğu, millətlərin mədəniyyətlərinin çulğışdığı bir dövndə biz öz cəmiyyətimizə nəyi təlqin etməliyik? Qloballaşmadan qorunmaq, yoxsa ona daha geniş qucaq açmaq? Bəlkə milli özünəməxsusluğu qoruyub saxlamaq istiqamətində ideyalar təbliğ olunmalıdır? Azərbaycanlı üçün bu məsələ nədir? Belə bir fikir var ki, indiki qloballaşma prosesində özünü yalnız böyük mədəniyyətlər, yalnız böyük millətlər, böyük ideyaları olanlar qoruyub saxlaya biləcək. Bu baxımdan azərbaycanlıların bir millət olaraq indiki qloballaşmada özünü ta-

rix səhnəsində saxlamaq imkanı varmı?

Böyük millətlər tarix səhnəsinə böyük tarixi şəxsiyyətlərlə, böyük ideyalarla çıxır. Azərbaycanda hansı ideya-bütöv Azərbaycanı, böyük, qüdrətli, sivil Azərbaycanı, türk dünyasının birliyini, İslam birliyini, avropa ilə bütünləşməkmi, insan haqlarına əməl olunan, demokratik Azərbaycanı təbliğ olunmalıdır? Bu məsələlərin hər birinin nisbətini, qədərini gözlənilməsi və ya hansısa bir üstün istiqamətin müəyyənləşməsi ilə bağlı nə demək olar?

S.Rüstəmxanlı:

Anar bəy azərbaycançılıq haqqında çox geniş, əslində bir tədqiqat işi hesab edilə biləcək yazı yazmışdı. Hesab edirəm ki, həm də ağıllı kimi ondan başlasaq yaxşı olar.

Anar:

Çox sağ olun. Mənə elə gəlir ki, doğrudan da vaxtı çatmış bir təşəbbüsdür.

Doğrusu, mən bir az bu ideologiya sözündən qorxuram. İdeologiya deyəndə o saat sovet sistemi yadıma düşür. Burda çox dar, psixoloji qəliblər var idi, o qəliblərin içində düşünməli, yazmalı və yaşamaalıydıq. Mən bilmirəm, tutalım, İsveç, Norveç kimi balaca ölkələrin ideologiyaları varmı? Yoxsa ümumi bir prinsip var ki, demokratik prinsip, insan azadlığı və i.ə. Onlar müəyyən bir ideologiya ilə yaşayırlar, ya bütün dünyanın qəbul etdiklərinə tapınırlar? Ona görə də belə bir ideologiya yaratmaq təşəbbüsü, ictimai fikri müəyyən çərçivəyə, qəlibə salmaq məndə bir az şübhə oyadır.

Amma bununla bərabər doğrudan da Azərbaycanın müəyyən təməl prinsipləri olub. Biz elə onun ətrafında o ideologiya dediyimiz, mövqe dediyimiz şeyi qura bilərik. O da birinci dəfə Ə.Hüseynzadə tərəfindən irəli atılmış və bizim bayrağımızda əks olunmuş bu üçlükdür: islamlaşmaq, çağdaşlaşmaq, türkləşmək. Azərbaycan həyatında da bu çağdaşlaşma dünya dəyərlərinə, sivil dünyanın qəbul elədiyi dəyərlərə, insan azadlığına, demokratiyaya söykənmək deməkdir, bu yolla inkişaf etmək deməkdir. Türkləşmək. Biz türk xalqıyıq, türk dünyasının bir parçasıyıq, ona görə bu ölkələrlə, türk dünyasıyla, Türkiyə ilə, o biri türk ölkələri ilə daha sıx əlaqələrimiz olmalıdır. Türkiyə ilə axır vaxtlar daha sıx əlaqələrimiz var, amma Orta Asiya ilə əlaqələrimiz sıfır dərəcədədir. Ona görə də onların indi, məsələn, Qarabağ haqqında dəqiq, dürüst bilgiləri və fikirləri yoxdur. O ölkələrdən birinin başçısı gedib Ermənistanda onların yalançı soyqırım abidəsinə əklil qoyur. O biriləri də belə. Yəni biz onlarla işləmirik, onlar bizlərlə işləmir, bu,

onların öz işləridir. Amma biz onlarla işləməliyik. Ona görə türkçülüğü ancaq "bizim bu qədər şanlı keçmişimiz olub" sözləriylə yox, bu günümüzə bağlamaq lazımdır. O ki qaldı islamlaşmağa, islam mənim nəzərimdə hər şeydən əvvəl bir mədəniyyətdir. Böyük mədəni və mənəvi dəyərləri olan hadisədir. Bu gün islam dəyərləri, yəni bizim əxlaq dəyərlərimiz böyük təzyiq altındadır. Bayağılaşma gedir. Qloballaşma adı ilə bizə çox yabançı olan əxlaq təlqin edilir. Əsrlər boyu həm islamdan gələn, həm də türk təfəkküründən gələn mənəvi dəyərlərin aşınması gedir. Ona görə də bu islamlaşma anlayışı islamın yalnız dini dəyərlərinə deyil, həm də mənəvi dəyərlərinə sədaqətdir. Dini dəyərlər belədir ki, biri namaz qılır, biri qılmır, biri oruc tutur, biri tutmur. Bu, başqa məsələdir. Bu, könüllü seçim məsələsidir. Əlbəttə, mənəvi dəyərlər tək islama aid deyil. Amma biz islam ölkəsi olduğumuz üçün islamın mənəvi dəyərlərini bu gün qorumaq çox vacibdir. Mən elə bilirəm ki, biz bu gün ideologiya deyirikse, onu bu əsaslar üzərində qurmalıyıq. Bir az qeyri təvazökar səslənsə də, Sabir müəllim bunu xatırlatdı, mən də azərbaycançılıq düşüncələrimdə bu beşliyi irəli çəkmişdim: İnsan azadlığı, milli müstəqillik, sinfi, dini, milli, cinsi bərabərlik, türk qardaşlığı və xalqlar dostluğu. Xalqlar dostluğu sovet anlamında olduğu kimi süni yox, həqiqətən də Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlar və başqa bizi dost bilən xalqlarla əlaqələrə aiddir.

Bax bu beş prinsipi də bura əlavə etmək olar.

S.Rüstəmxanlı:

Cəmil bəy bu sahənin mütəxəssisidir. Həm keçmişini, həm də bu gününü, mübarizələr tarixini çox gözəl araşdırıb.

Cəmil Həsəni:

Çox sağ olun. Mən bu yeni jurnalın yaradıcı heyətinə uğurlar arzu edirəm, ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki, bu dərgi Bakı ilə Təbriz arasında doğrudan da mənəvi körpüyə çevriləcək. Müzakirə üçün çox ciddi məsələlər qoyulub. Əlbəttə, Anar müəllimin dediyi kimi, mən də bu ideologiya sözündən, ideoloji cərəyanlardan bir qədər qorxuram. Ola bilsin ki, müəyyən dövr keçdikdən sonra ideologiya haqqında rahatlıqla danışa biləcəyik. Amma kommunist ideologiyası bizim xalqın taleyində o qədər ağır, dərin izlər buraxıb ki, bu məsələyə münasibətdə bir az ehtiyatlılıq yaranır.

Bizim öz əlimizdə olmayan işlərlə bizim özümüzün bacardığımız işləri ayırmaq lazımdır. Şübhəsiz ki, indi coğrafi sərhədləri dəyişməyə cəhd göstərmək, bu istiqamətdə çox böyük qüvvə sərf etmək lazım deyil. Bizim özümüzün əlimizdə olan bir şey var: Bu, mənəvi birliyin yaradılmasıdır. Azərbaycanın o tayı ilə bu tayı tək sərhədlə ayrılır. Həm də bir mənəvi ayrılıq var. Bu ayrılıq millətin mənəviyyatında çox dərin kök salıb və bu gün Azərbaycan elminin, ədəbiyyatının, publisistikasının, dilinin qarşısında duran ən ciddi məsələlərdən biri onun özünün gücü çata biləcəyi o mənəvi ay-

rılığı aradan götürməkdir. Biz istəsək də, istəməsək də böyük dünyagörüşü fərqlərinə malik. Və bir tərəfdən istəsək də, istəməsək də Azərbaycanın müstəqil olması Cənub üçün bir cazibə qüvvəsinə çevrilib. Bu cazibə o zaman uğurlu olacaq ki, Azərbaycanda tək siyasi-iqtisadi baxımdan deyil, mədəni baxımdan da cəlbəedici bir proses getsin. Bu baxımdan hesab edirəm ki, sizin jurnalın üzərinə çox böyük məsuliyyət düşür. İstəyirəm bu fikrimi onunla tamamlayım ki, bu gün hamının tənqid elədiyi bir alim var - Seyid Əhməd Kəsrəvinin ideoloji cəhətdən tamamilə yarırsız fikirləri ilə yanaşı, bir yararlı fikri də var. O, "Azərbaycanın 17 illik tarixi" əsərində belə bir fikir irəli sürüb: "Azərbaycan müstəqil olandan sonra Tehran həmişə ehtiyat eləməyə başladı ki, Təbriz öz qibləsini Şimalda tapsın. Bütün müsəlman dünyasının qibləsi Məkkə olduğu kimi, Təbrizin qibləsi Bakıdır". Çox maraqlı ifadədir. Biz bu gün Təbrizdə konsulluğun açılmasına sevinirik. 10-12 il gərgin mübarizədən sonra nəhayət ki, bu bir vücuda gəldi. Amma

nəzərə almalıyıq ki, 1919-cu ildə Azərbaycanın bütün şəhərlərində istisnasız olaraq konsulluqlar və ya agentliklər fəaliyyət göstərirdi. Milli oyanışa bu məsələnin böyük təsiri var. Həm də biz milli bütövlüyə və milli ideala münasibətdə sovet dövründə yazılan ədəbiyyatdan, mədəniyyətdən imtina etməməliyik. Ona görə ki, bu, böyük bir mənbədir, böyük bir bazadır. Və nə qədər inkişaf edəcəyiksə, imkan qədər bu bazanın üzərində inkişaf etməliyik, yaxud da ondan istifadə etməliyik. Bizdə belə bir fikir var ki, sovet dövründə nə baş veribse, hamısı pisdir. Amma bu, qətiyyənlə belə deyil.

S.Rüstəmxanlı:

Hamısına deyirlər Sovet ədəbiyyatı və arxivə atırlar.

C.Həsənlı:

Bəli. Mən Milli Məclisin iclaslarının birində Sabir bəyə bir sənəd vermişdim. Həmin sənəd Cənubi Azərbaycanda milli hərəkatın məhrumiyyətinin Azərbaycan ziyalıları arasında hansı fikir doğurduğu haqda idi. O dövrdə dövlət təhlükəsizlik orqanları gizli sorğular keçirmişdi. Bu, maraqlı sorğu idi. Məsələn, O.Sarıvəllinin dediyi bir ifadə var: "Mən doğma oğlumu dəfn eləsəydım, mənə bu qədər ağır təsir eləməzdi". Burada o, sovet hökumətini tamamilə ittiham edən fikirlər irəli sürür ki, sovet dövləti bu məsələdə xəyanət elədi, camaatı qırğına verdi. Və Azərbaycan xalqının milli taleyində çox ağır izlər buraxdı. Bu mövzuyla bağlı mən təsəvvür eləmirəm ki, kimsə, nə vaxtsa Təbriz haqqında Rəsul Rzanın yazdığı "Ərk qalası"n-

dan daha yaxşı şər yazsın. Mən arzu edirəm ki, daha yaxşısını yazsınlar. Amma o, bu hadisəyə gözəl, real və içdən gələn ağrıyla belə münasibət bildirən, onların mübarizə əzmini bu qədər real qələmə alan yazara mən sonrakı dövrdə təsadüf eləməmişəm: "Vuruşdular. Alt dodaqdan üst dodağa qalxa bilməyən səsə qədər". Bu, mübarizənin elə bir formasıdır ki, insan bütün varlığını, vücudunu itirəndə də mübarizəyə hazır olur. Rəsul Rzanın həm də "Gözəl dost" oçerki var ki, Təbrizlə Bakının qardaşlığı və bu dərdin bütövləşməsi baxımından, mən deyərdim ki, o dövrdə yazılmış çox yaxşı nümunədir.

Anar:

Cəmil müəllim, yeri gəlmişkən, deyirlər Ərk qalasını sökürlər..

S.Rüstəmxanlı:

Sökülsəydi, hər halda mətbuatda ciddi şəkildə yer alardı.

C.Həsənlı:

Ondan xəbərim yoxdur. Amma eşitdiyimə görə, o dövrdə belə bir iddia var idi ki, Ərk qalasında böyük bir kitabxana açacaqlar. O vaxt Təbriz kitabxanası Ərk qalasında yerləşirdi. Mənim bildiyimə görə, onun yanında söküntü işləri aparıldı və bir məscid vücuda gətirildi. Mən məscidin inşa edilməsinin əleyhinə deyiləm, amma məscid inşa etmək üçün Təbrizdə çox yerlər var. Bax bu, Azərbaycan mədəniyyətinin ən gözəl nümunələrinə qarşı böyük aksiya idi.

Azərbaycanın inkişaf konsepsiyası daha düşüncəli, daha ağıllı adamlar tərəfindən hələ 19-cu əsrin əvvəlində müəyyən

edilib. Anar müəllim də doğru qeyd etdi ki, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Rəsulzadə, Topçubaşov və başqaları tərəfindən Azərbaycanın ən doğru inkişaf konsepsiyası əsrin əvvəllərində müəyyənəlişib və bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır.

Qloballaşmaya biz bir qədər təmkinli münasibət bəsləməliyik. İki səbəbə görə mən hesab edirəm ki, qloballaşma Azərbaycanda milli kimliyi arxa plana keçirə bilməyəcək. Bunlardan birincisi budur ki, Azərbaycanda mühafizəkarlıq bir qədər güclüdür. İkincisi, bizim inkişaf səviyyəimiz elədir ki, biz qloballaşmanı elə də asan qəbul etməyə hazır deyilik. Və bu baxımdan qloballaşmaya qarşı mübarizə elan edib bir sədd yaratmağa ehtiyac yoxdur. Qloballaşmanın elmi-texniki, yenilik hissəsi var, bunu qəbul etmək lazımdır. Bundan qorxmaq lazım deyil. Və bu baxımdan dünyaya integrasiya olmaq lazımdır. Biz milli kimliyimizi qloballaşmaya qurban verə bilmərik, ona görə ki, hələ bizim yarımızın milli kimlik məsələsi var. Azərbaycanda proseslər ona görə axsayır ki, bizim millətin yarısı milli kimliyinə tapındı, o biri yarısı hələ milli kimliyinin axtarışındadır. Ümumiyyətlə, bizim inkişafımızda təsadüf olunan, tez-tez rast gəlinən müəyyən çatışmazlığın böyük hissəsi bizim bir millət olaraq bu prosesi bir yerdə keçməməyimizlə bağlıdır. Və mən ümid edirəm ki, indi başlanan proses Cənubda milli oyanışa ciddi şəkildə təsir göstərəcək.

Nizami Cəfərov:

Belə jurnalın meydana çıxmağını mən də təbrik edirəm. Bu gün elə gündür ki hər şey barəsində danışmaq lazımdır. Bu söhbəti eləmək lazımdır, yaxud lazım deyil haqda çox baş sındırmağa dəyməz. Biz çox zaman düşüncələrimizə bəri başdan sərhəd qoyuruq. Fikirləşirik ki, bu məsələdə bu sferadan çıxış etmək lazımdır. Amma dünya bizi sıxır. Dünya tək bizi yox, bütün millətləri sıxır. Dünya mədəniyyətlərində bu saat integrasiya gedir. Çox qarışıq münasibətlər var dünyada. Məsələnin mürəkkəbliyi bundadır ki, hələlik bu qarışıqlıq bizim daxilimizdə də var. Və bizim daxilimizdəki qarışıqlıq dünyadakı qarışıqlıqla iqiqat qarışıqlıq əmələ gətirib. Həm düşüncəmizdə, həm həyat tərzimizdə, həm də dövlət quruluşumuzda. Mən qəti əminəm ki, Azərbaycan xalqı hər hansı etnik integrasiyanın məhsulu deyil. Azərbaycan xalqı türk etnosunun diferensasiyasının nəticəsidir. Və çox qərbdədir ki, bu diferensasiya haqda Azərbaycan tarixşünaslığında, Azərbaycan ideologiyasında iyirminci əsrin əvvəllərində daha qabarıq şəkildə deyilirdi, təbliğ olunurdu və ictimai fikrə təsir edirdi. İctimai fikir bunun üzərində qurulurdu ki, Azərbaycan xalqı türk etnosunun diferensasiyasının nəticəsidir. Amma sonralar bunun əvəzinə yeni nəzəriyyələr ortaya çıxarıldı ki, Azərbaycan xalqı hansısa integrasiyanın nəticəsidir. Və beləliklə coğrafiya ön plana keçdi. Biz də öz coğrafiyamızı itirdikcə o məhdud coğrafiyaya qeydiyyat-

ta alındıq. Deyək ki, bir var fərdin taleyi o böyük tərkibdə həll olunsun, bir də var sənin taleyin etnosun cızdığı tarixi miqyasda yox, sənin taleyinə gəlib düşmüş coğrafiya miqyasında həll olunsun. Yəni beləliklə Azərbaycanda tarixi düşüncələr gəlib çıxdı coğrafiyanın, cəmiyyətin düşüncəyi səviyyəsinə. Bax, mən ən böyük problemimizi bunda görürəm. Mən də ideologiya sözünü işlətməkdən çəkinirəm. Çünki ideologiya sözünü hərə bir cür başa düşür. Əgər ideologiya ümumiyyətlə millətin ağına gələcək, dünyanın ağına gələcək fikirlər və mülahizələrin məcmusudursa, onu qəbul edə bilərəm. Yox, əgər ideologiya hansısa kəskin və aqressiv bir qənaətin ifadəçisidirsə, bunu qəbul etmək çox çətindir. Çünki mən buna ideologiya deyəcəm, başqası da o birisinə deyəcək. Mənə elə gəlir ki, ideologiya müxtəlif fikirlərin bir az münəqişəli məcmusu olmalıdır. Cəmil müəllimin dedikləri ilə razıyam ki, tarixin gedişi elə olub ki, tam qeyri mütəşəkkil bir vəziyyət yaranıb. Və bunun nəticəsində də bizim ideoloqlarımız, məfkurə sahiblərimiz

gah bu tayfanın, gah bu coğrafiyanın, gah o mədəniyyətin ideologiyasını millətin ideologiyası kimi təlqin ediblər. Yəni də Anar müəllimlə razıyam ki, həqiqətən bizim üçün əsrin əvvəllərində müəyyən olmuş türkçülük, müsəlmançılıq və müasirlik aparıcı bir ideoloji xətdir. Amma biz nə bundan başlamalıyıq, nə də bununla qurtarmalıyıq. Çünki bu, bizim özümüzün özümüə verdiyimiz qiymətdir. Yəni bir özümüz dərk edirik, hiss edirik ki, belədir. Amma bu prinsiplərin hər birində zəifliyimiz var.

C.Həsənlı:

Nizami müəllim, o prinsiplər ki, var, bu gün Azərbaycanda islama münasibət iyirmiinci əsrin əvvəlindəki münasibət deyil. Azərbaycan bütün müsəlman ölkələrindən fərqli olaraq çox unikal bir yol keçib. O, islam hümmətçiliyindən türk millətçiliyinə olan tarixə keçib.

N.Cəfərov:

Yəni bir vaxt bu ideyalar ziddiyyətli olub, islam hümmətçiliyinin ziddinə olaraq türk millətçiliyi ortaya çıxıb. İndi görün, bu ziddiyyətli, bir-birinin təkamülünün davamı olan məsələlər bizdə sinxron prinsiplər şəklini alıb.

C.Həsənlı:

Bu gün islam adı çəkilən kimi üz tuturlar İrana. Bu, tamamilə səhv yanaşmadır. Bu, siyasi islamdır. Bizə etiqad, iman olaraq lazımdır. Bizə siyasi islamdan faydalanmaq lazım deyil.

Türk millətçiliyini ağıllı, savadlı adamlar irəli verdi ki, milləti gözlənilən təhlükədən xilas etsinlər. Və türkçülüyə

saygılı münasibət də elə burdan gəlir.

N.Cəfərov:

Nə islamçılıqda, nə türkçülükdə, nə də ki müasirlikdə siyasətə getmək lazım deyil. Yəni bunlar nəə bir etno-mənəvi kompleks kimi dərk olunanda gözəl olur. Bunlardan indi yüzlərlə siyasət doğula bilər. Bu mənada biz o ideologiya sözünü işlətməkdən çəkinirik. Çünki bunun arxasından siyasət gəlir. Hansısa təzyiq, hansısa qarşıdurma gəlir. Siyasət indi hiylə-cəza mənasında işlənir. Bizim üçün ən global məsələ Azərbaycanın şimalıyan cənubunun ayrılmasındadır. Və bu məsələdə siyasət var. Ziddiyyətlər kifayət qədərdir və hərə altdan-altdan öz işini görür və görməli idi də. Çünki vəziyyət buna gətirib çıxarıb. Amma bu siyasətdən kənar bir etnoqrafik qeyri-mütəşəkkillik də var. İranın tərkibində olan türk tayfaları bir-birilə əlaqədə deyil. Tutaq ki, qaşqaylar bir həyat yaşayırlar, Xorasan türkləri bir həyat yaşayırlar, tərəkmələr bir başqa həyat. Problemlər bundan ibarətdir. Biz siyasi cəhətdən o qədər də mütəşəkkil deyilik. Müəyyən qədər təcrid olunmuş vəziyyətdəyik. Bir hissəmiz Gürcüstanda, bir hissəmiz Dağıstanda. Nə qədər desən də ki millətin mənəvi bütövlüyünü yaradırsan, hətta dost ölkə olmuş olsa belə, hər dövlət öz siyasətindən çıxış edəcək. Bizim zəruri səviyyədə mütəşəkkillik problemimiz var. Digər ciddi problem isə tariximizdən gələn qeyri-mütəşəkkiliyimizdir. Bu cür qeyri-mütəşəkkillik, millətin qeyri-bə-

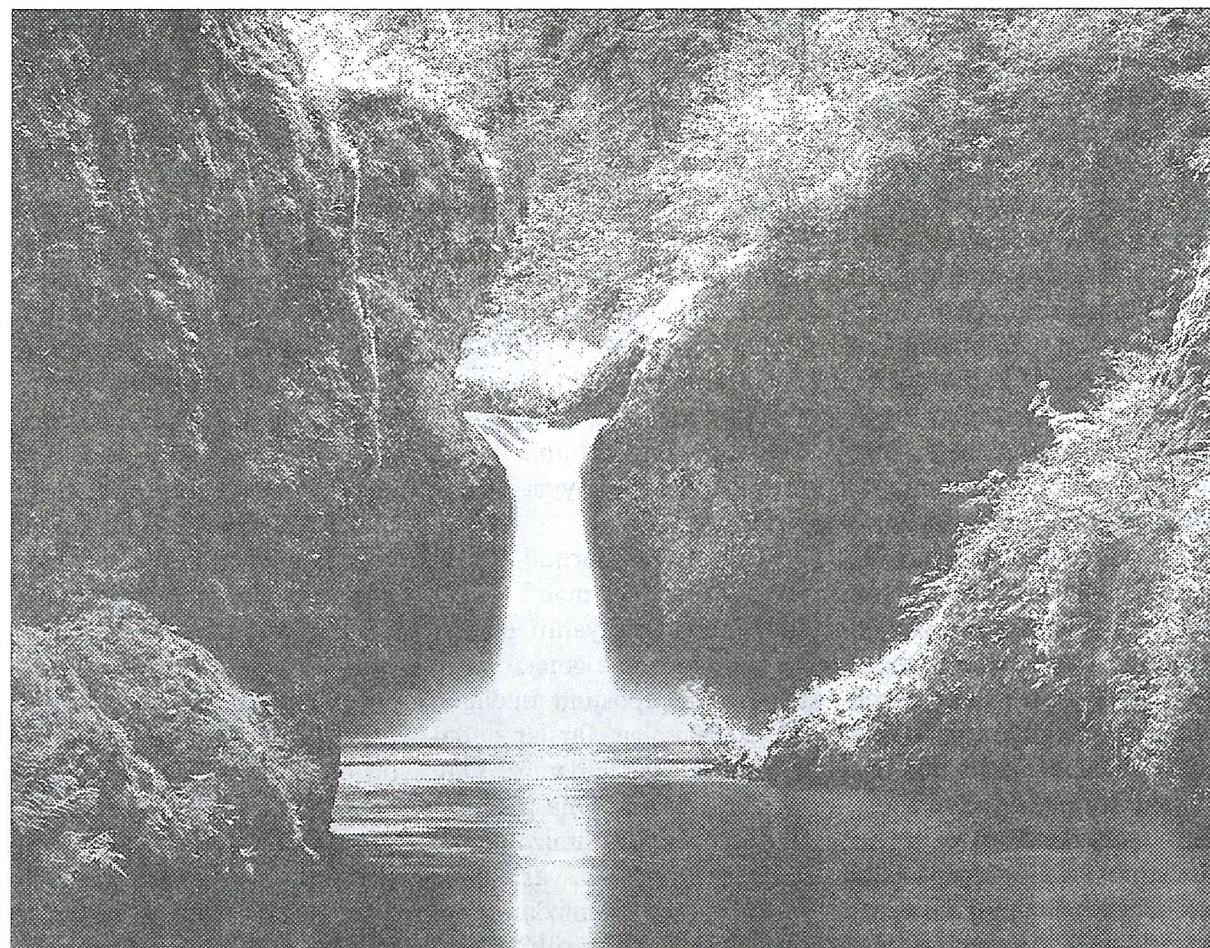
rabər inkişafı hətta çox maraqlı şeylər də əmələ gətirir. Məsələn, bu gün mən Borçalı türkləri ifadəsini tez-tez eşidirəm. Yəni faktiki olaraq türk dünyasının özündə olan etnoqrafik səviyyədə qeyri-mütəşəkkillik nəticə etibarilə aralıq xalqlar, tayfalar, millətlər əmələ gətirib. Yəni indi etnoslar var ki, onun azərbaycan türkü, yaxud da türkmən türkü olması mübahisəlidir. Bax bu tipli aralıq mərhələlərin özü də türk dünyasının öz taleyi barəsində bütövlükdə, bir yerdə az-az düşünməyinin nəticəsidir.

C.Həsənlı:

Nizami müəllim, burda çox mühüm bir məsələ də var. Türk toplumunun, millətinin böyük çoxluğu Cənubdadır. Çox qərribə bir proses gedir. Bayaq elə bizim adlarını zikr elədiyimiz şəxslərin fikirlərində də var. Şüuru yazılı dil formalaşdırır. Sabirin bir sözü var, deyir ki, "gör nə bədbəxtəm, ölümdən də gərək nazlı çəkək". Bir tərəfdən məktəbləşmək mütərəqqi tarixi prosesdir. Və İran məktəbləşir. O biri tərəfdən məktəbləşmənin xalq dili üzərində getməsi milli şüuru formalaşdıracaq türk dilinin belini qırdı və yazılı dil anlayışını tamamilə sıradan çıxardı. Hətta o az-çox danışa bilən adamlar var idi, indi öz fikirlərini yazıya köçürəndə qələm əlində dayanıb köçürə bilmir, çünki məktəbləşmənin hakim dildə getməsi türk dilini şüurlu formalaşdırmaq imkanlarından tamamilə məhrum etdi.

N.Cəfərov:

İndi bu vəziyyət reallıqdır. Amma indi biz gənclərə nəyi

təlqin eləməliyik? Tarix kitabları ilə, ədəbiyyat tarixi ilə, dil dərsləri ilə nəyi təlqin edirik? Məsələn, uşaq açır orta məktəb ədəbiyyat dərslərini. Ədəbiyyat dərsləri başlayır farsdilli ədəbiyyatdan. Dədə Qorqudsə folklor kimi öyrənilir. Yəni bu dastanın tarixi təyinatı düzgün təqdim olunmur. İndi təsəvvür edin, Nizami Gəncəvinə oxuyan istedadlı uşaq (Nizamidən də qabaq deyək ki, Qətran Təbrizi, Məhsəti Gəncəvi və s. var) düşünür ki, yəqin bizim ana dili-miz fars dili olub, sonra dəyişib. İndi siz təsəvvür edin ki, bir az da istedadlı uşaq oldu, getdi oxudu ən böyük milli liderimiz M.Rəsulzadənin "Əsrimizin Səyavuşu"nu. Və gör-

dü ki, azərbaycançılıq ondan ibarətdir ki, mütləq burda bir fars ata olmalıdır, türk ana. Bunu da dərk elədi. Və bizim gəncliyimizdən sən hansı düşüncəni istəyəcəksən, hansı ideologiyayı istəyəcəksən? Bunun dalınca bizim akademik tariximizə baxaq. Açıcaqsan akademik tarixşünaslıq, orta məktəb dərslərini, görəcəksən ki, bəli, tariximiz Midiyadan başlayır, Mannadan başlayır, Atropatənada bir xalq kimi əmələ gəlirik. Və bu xalqda da türk yoxdur. İndi adam bir az ağıllı ola, bir az dəli ola, dura soruşa ki, yaxşı, müasir dünyanın eramızdan əvvəl dördüncü əsində yaranan bir xalq var? (Geri qalmış xalqlarda belə bir xüsusiyyət var

ki, tarixlərini çox qədimdən başlayırlar) Və bu yanaşma da səhv baxışları, ideologiyayı formalaşdırır. Bunlar elə böyük, nəhəng detallardır ki, daha bundan sonra nə qədər ağıllı danışsən danış, beynindəki o detalları sonradan dəyişmək çox çətindir. Məsələn, belə bir fikir söylənilir ki, 11-12-ci əsr müsəlman intibahı dövrüdür. Bu fikri də Nizami Gəncəvinə əsas tutaraq deyirlər. Maraqlananda aydın olur ki, burda milli intibahla bağlı heç bir şey yoxdur. Əvvəla, sənənin dilin yoxdu burda, ana dili olmayan yerdə onun intibahı ola bilməz. Bu, mümkün deyil. Və bunun dalınca bir neçə əlavə şərtlər gəlir. Bu məsələyə münasibət bildirəndə

rəhmətlik İsmayıl Şıxlı dedi ki, sən bununla bağlı başını çox yorma, çünki bu məsələ o qədər də dərin düşüncəyə yaranmayıb. Deyir, Şota Rustaveliyə əsaslanaraq Nitsubidze gürcü intibahı məsələsini ortaya qoydu. Çaloyan erməni intibahı məsələsini qoydu. Bundan sonra deyir, biz də rəhmətlik Mirzə İbrahimovun rəhbərliyi ilə Yazıçılar İttifaqında yığışdıq, dedik ki, qonşular dünyanı, mədəniyyəti götürüb apardı. Mən o kitabları oxumuşam. Çaloyanı da, Nitsubidzeni də. Həqiqətən çox tərbiyəsiz və aqressiv kitablardı. Yəni faktiki olaraq bu coğrafiyada gürcü gürcüdən başqa heç kimi qəbul eləmir, erməni də ermənidən başqa heç kimi. Ona görə də bizim o dövrlərdə Azərbaycan intibahını irəli sürməyimizin çox böyük əhəmiyyəti vardı. Bu da bir daha onu göstərir ki, biz bütün hallarda münaqişələrə qoşulmalıyıq, intriqalarda iştirak etməliyik və bu sahədə ciddi konsepsiyalarla müdafiə olunmalıyıq. Amma bununla yanaşı real vəziyyətimizi də bilməliyik ki, bizim vəziyyətimiz nədən ibarətdi.

C.Həsənlı:

Nizami müəllim, bir həqiqət də var. Elə həmin dövrdə, lap beş əsr götürək, neçə dildə böyük ədəbiyyat yaranıb. Vur-tut bir neçə dildə. Dünyanın inkişafında millətləşmənin meydana çıxması həm milli mədəniyyətlərin, həm milli dillərin, həm də milli ədəbiyyatın inkişafına gətirib çıxarıb. Müəyyən həqiqətlər var, bu həqiqəti bu gün nə deyə bilirik, nə də qəbul edə bilirik. Azər-

baycanın inkişafında müəyyən bir mərhələ var ki, bu mərhələdə regiondakı mədəniyyətlər bu mədəniyyətə çox ciddi təsir göstərüb və bir sıra məqamlara görə, Azərbaycan xalqı ilə farslar ortaq bir mədəniyyətə malikdirlər. Bu gün biz bunu etiraf edə bilmirik. Amma reallıq belədir.

N.Cəfərov:

Cəmil müəllim, ortaq mədəniyyətlər olub, buna bəzən attraksion mədəniyyət də deyirlər.

Bizim Dədə Qorqud eposuna uzun müddət mənfi münasibət olub. Dünyanın elə bir xalqını təsəvvür etmək olarmı ki, özünün eposunu qadağan eləsin? Məsələn, farslar qadağan eləyə bilər? Eləməz. Onu biz eləyə bilərik. Ona görə eləyə bilərik ki, daxilimizdə qeyri mütəşəkkilliyimiz var. Niyə biz tariximizi eramızdan əvvəl 4-cü əsrdən götürürük? Çünki həmin dövrdə artıq Qafqaz və İran etnoslarını bu xalqın köklərinə qoymaq olar. Dünya elmi çox gözəl bilir ki, bu regionda, regionun xüsusi bir hissəsində İran dövləti və iranlıların kifayət qədər ciddi mədəniyyəti olub. Biz indi Urartu dövlətinə iddialı ola bilmərik. Amma bu məkanda başqa daha böyük bir mədəniyyət olub. Türklərin burda aparıcı mövqe tutması bizim milli ideologiyamızın, düşüncəmizin birinci prinsipidir və məsələnin bu cür qoyuluşu bu birinci prinsipə qarşı çıxmaq deməkdir. Və bunun ardınca bizim tarixi millətin yaranması, bir integrasiya tarixi kimi təqdim edirlər. Yəni Azərbaycan xalqı Azərbaycan ərazisində yaşayan müxtə-

lif etnosların birliyi nəticəsində yaranıb. Bu ideologiyayı, bu düşüncəni təbliğ etmək millətin tarixi, taleyi üçün çox böyük qüsurdur. Guya ki, məsələn, fars, rus, ingilis millətinin əmələ gəlməsində başqa etnoslar iştirak etməyib? Amma burdan tendensiya mütləq götürülməlidir. Siz gördünüz, Azərbaycan dilinin adıyla əlaqədar müzakirələrdə nə qədər kartlar açıldı. Milli Məclisdə Azərbaycan dilinin dövlət dili olmasıyla bağlı qanun qəbul edəndə necə çıxışlar oldu? Heç məsələnin mahiyyətinə daxil olmayan çıxışlar idi. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili elə bizim ilk dövlətimiz yaranandan qəbul olundu ki, bu dil dövlətimizin dilidir. Dünyanın ən aqressiv dövləti idi sovet dövləti, o vaxt da qəbul olunub. İndi qəbul etməkdə biz çətinlik çəkiriksə, bu o deməkdir ki, bizdə hələ etnoslararası əlaqələr lazımı, mütəşəkkil şəkildə getməyib. Ona görə də mən düşünürəm ki, bizim müəyyən ideoloji düşüncələrimiz ki var, müəyyən qədər bu materialın hərfindən başlamalıyıq. Məsələn, maraqlı faktlardan biri odur ki, Azərbaycanın az-çox müstəqil dövlət başçısı əmələ gələn kimi Cənubi Azərbaycan problemi qaldırılıb. Bu problemi ən mürəkkəb tarixi şəraitdə də qaldırıblar. Şah İsmayıldan gələn ənənədir, həmişə bizim balaca bir dövlətimiz yaranan kimi, tarixi sərhədlərimizi bərpa etmək uğrunda mübarizə başlayır. Bu mübarizəni Mir Cəfər Bağırov da aparıb. Bütün ağırlığıyla və bütün çətinliyi ilə. Hər cür intriqalarda iştirak

eləyib, ən müxtəlif üsullara əl atıb, bütün gücylə çalışıb ki, bu olsun. Mənim bir dəfə Heydər Əliyevlə bu barədə söhbətim oldu. O deyirdi ki, mən İranda olanda neylədim, mənə Təbrizə buraxmadılar. Siyasi səfər olduğuna görə çox ciddi təkid edə bilməzdim ki, mən mütləq getməliyəm. Amma, deyir, arada bir deyirdim. Və mənə ancaq bunu deyirdilər ki, biz orda sizin təhlükəsiz-

liyinizi təmin eləyə bilmərik. Mən də deyirdim ki, axı orda mənə neyləyəcəklər? Onlar bizimkilərdi. Və onu da dəqiq bildirdim ki, elə bizimkilər olduğuna görə mənə ora buraxmırlar.

C.Həsənlı:

Nizami müəllim, mən lap sənədlərlə göstərə bilərəm ki, Sovet dövründə Azərbaycan da nə vaxt ki, rəhbərliyə azərbaycanlılar gəlib, res-

publikanın başında kimin durmasından asılı olmayaraq Cənub məsələsinə biganə olmayıblar. Mən bunu məsələyə bələd olan adam kimi, bu yazışmaları bilən adam kimi deyirəm.

N.Cəfərov:

Məsələ burasındadır ki, onların gördükləri iş çox zaman qaranlıq qalır. Biz M.Bağırovun gördüyü işlər barəsində də, H.Əliyevin Cənuba münasibəti ilə bağlı da belə düşünmüşük. Mənə elə gəlir ki, bu, ənənəyə çevrilməməlidir. Bizim dövlətçiliyimiz üçün. Mən düşünürəm ki, yazıçıların, mədəniyyət adamlarının, ideoloqların təcrübəsi, dedikləri əsas ola bilər. Bu ancaq yardımçı ola bilər. Bizim ən böyük problemimiz elə ondan ibarətdi ki, dövlət xəttimiz, təcrübəmiz zaman-zaman qırılır. Millətlər var ki, 5-ci Karlı, nə bilim 17-ci Henrix var. Bizdə də 3-cü Şah Abbasa qədər tariximiz. O da deyəsən uşaqların ölüb.

S.Rüstəmخانlı:

Cəmil bəy, elə bilirəm ki, biz çox zaman ideologiya ilə milli ideal sözlərini qarışdırırıq. Nə dərəcədə bunlar eynidir, nə dərəcədə fərqlidir? Məncə ideologiyaya bir dövlət siyasəti mənasında, dövlətin idarə sisteminin bir forması şəklində sovet dövründən yaddaşımızda qalanlardan qaynaqlanan bir allergiya var. Biz adətən ideologiya deyəndə o mənada ideologiya yox, millətin milli ideali, yəni bu millət nə istəyir, hara doğru gedir, hansı ideyalarla tərbiyə etməliyik uşaqlarımızı kimi məsələlər nəzərdə tutulmalıdır. Cənubda məsələ-

lər çox mürəkkəbdir. Cənubda yaşayanların milli ideallarında pərakəndəlik İran tarixilə bağlıdır. Deyirlər ki, bu dövlət tarixən azərbaycanlıların olub və indi də tarixən olduğu kimi, türk etnosu qabağa çıxmalıdır və öz ənənələrini davam etdirməlidir. İkinci bir fikir var: İranda insan haqlarının bərpasını istəmək. Azərbaycanlıların haqları qorunsa, tədricən, evolyusiya yoluyla bir nəticəyə gəlinəcəyini düşünəblər. Üçüncü bir qrup federasiya tərəfdarındır, İranda heç olmasa azərbaycanlıların federasiyasının olmasını istəyirlər. Dördüncü, ən geniş yayılan xətt də var. Bu da milli istiqlal xəttidir ki, İranda yaşayanlar öz hüriyyətlərini əldə etməli və Azərbaycan vahid dövlətə çevrilməlidir. Bu fikrin tərəfdarlarının çox ciddi arqumentləri var ki, coğrafiya bərpə olunmalıdır. Tarixi coğrafiyanın özü də bir problemdir. Bu gün Güneydə o tarixi coğrafiyanı nə cür müəyyən edə bilərsiniz? Bütün cizgilər pozulub. Bu tarixi coğrafiyanı bərpə etmədən hətta federasiyadan, insan haqlarından da danışmağa dəyməz.

Bu məqamda tarixçilərimizin, ziyalıların, milli idealın dövlətin aparıcı fikrinə çevrilməsi istiqamətində yardımı nədən ibarət ola bilər? Əsas problemlərdən biri budur.

Anar:

Fikir fikirdən doğar. Doğrudan da burda şəxsən mənim üçün çox maraqlı söhbətlər oldu. Fikirlər çox maraqlıdır. Sizin sözünüze qüvvət vermək istəyirəm. Məlumdur ki, siyasət müəyyən dünya qanunlarına tabe olmalıdır. İranın Cənubi

Azərbaycanı öz ayrılmaz hissəsi hesab etməsi başadüşüldür. Şimalda, 18-ci ildə milli hökumətimiz yaranmamışdan əvvəl şüurlarda hümmətçilikdən millətçiliyə keçid olmuşdu. Siz təsəvvür edin ki, bu, keçid olmayıb, millətçilik şüuru oyanmayıb. Onda, 18-ci il tarixi şəraitində yaranan dövlət ən yaxşı variantda islam respublikası ola bilərdi. Yəni burda dini dəyərlər önə çəkilib bilərdi. Amma milli şüurlarda həmin Əhməd bəy, Əli bəy, Rəsulzadə, N.Nərimanov, Topçubaşov, C.Məmmədquluzadə, Üzeyir bəy, Sabir bu fikirləri hazırladılar və bundan sonra sivil, dünyəvi Azərbaycan dövlətinin yaranması mümkün oldu. Cənubda hələ şüurlarda hümmətçilikdən millətçiliyə keçid yoxdu. Ayrı-ayrı, tək-tək adamlar var. Ümumi, küll halında bu şüur yoxdu. Və orada hümmətçilik islamdan çox fars şovinizminə xidmət edir. Çünki fars şovinizmi deyir ki, millətlərin hamısı birdi, islamda millət yoxdu və hamı farsca danışmalıdır. Nizami bəy dedi ki, bu, siyasi islamdır. Ona görə dövlət adamlarının eləyə bilmədiyi işi biz o cəhətdən eləyə bilərik ki, imkanlarımız daxilində Cənubda da milli şüuru gücləndirək. Milli şüuru oya daq ki, siz müsəlmansız, şəsiz, filansız, amma eyni zamanda siz Azərbaycan türksüz. Mən bir məsələyə də münasibətimi bildirmək istəyirəm. Hamımız Stalini ifşa edirik ki, düşmənimizdir. Amma bu gün Stalinin Azərbaycan üçün qoyduğu üç prinsipə yaşayırıq. Bu nədir? Stalin deyir ki, siz türk deyil-

siz, azərbaycanlısınız. Stalin deyirdi ki, sizin babalarınız Midiyadadı. Stalin deyirdi ki, sizin şairiniz Nizamidir. Biz bu gün də bunları həyata keçiririk. Bilirsiniz ki, mən dilimizin tək türk dili adlandırılmasına etiraz edirdim. Çünki bu gün Türkiyədə türk adlanan dil vardır. Azərbaycanda da Azərbaycan türkcəsi olmalıdır. Nizami Gəncəviyə mənim böyük hörmətim var. Və bu barədə Həsən Həsənovla çox böyük mübahisələrimiz olub. Bir vaxt Nizami ensiklopediyası yaratmaq istəyirdilər. Dedim ki, nə yazacağıq bura? Xosrov Pərviz - Sasani hökmdarı. Bəhram - nə bilim nəyin hökmdarı. Azərbaycandan tutaq ki, bir Nüşabəni yazacağıq. Qalanları isə İran şahlarının təbliğ olunduğu bir ensiklopediya olacaq. Onun əvəzinə Dədə Qorqud ensiklopediyası yaradaq və Allaha şükür ki, yarandı. Nizami Azərbaycanda doğulub. Çox sağ olsun. Azərbaycanda yaşayıb, çox sağ olsun. Azərbaycanda ölüb. Çox sağ olsun. Əsərlərində Azərbaycan motivləri də var. Buna görə də sağ olsun. Buna görə də Azərbaycan Nizami üçün hər şey edib. Heykəllərini qoyub, muzeyini yaradıb, əsərlərini döndə-döndə nəşr edib və s. Amma hər şeyi gətirib Nizamiyə bağlamaq və türkdilli ədəbiyyatı inkar etmək məhz elə milli şüurun əleyhinə çıxmaqdır. Mən Nizaminin əleyhinə deyiləm. Onun haqqında məqalə yazmışam. Siyasi cəhətdən də Nizami bizə lazımdır. Çünki Moskvada və ya Peterburqda Nizaminin heykəllərini qoyanda demirlər ki, bu,

fars şairidir, deyirlər ki, Azərbaycan şairidir. Amma bir həqiqət var. Moskvada Böyük Teatrda Nizami gecəsi keçiriləndə tacik durub dedi ki, siz Nizamini tərcümədə oxuyursunuz, mən isə orijinaldan oxuyuram. Və o, haqlı idi. Nizamini fars ədəbiyyatı kontekstindən çıxarmaq olmaz. Firdovsidən götürdüyü çox motivlər var, fars dilini inkişaf etdirib. Ona görə belə məsələ-

ləri qorxmadan, cəsarətlə aydınlaşdırmaq bizim borcumuzdur. Cənubda da bu şüur oyanmalıdır. Bu şüur oyanmadan lap elə İran parçalansa da, orada nə dövləti yaranacaq, bilinmir. Sabir Rüstəmxanlı'nın "Sağ ol ana dilim" adlı bir şeri var, çox xoşum gəlir. Ümumiyyətlə onun şerlərindən xoşum gəlir. Amma bu şerinin ideyası çox mühümdür. Deyir ki, bizim yeganə

bölünməz məkanımız Azərbaycan dilidir. Doğrudan da Azərbaycan məkanı, dili hamımızı birləşdirir. Deyirsiniz Tehrandə milyonlarla azərbaycanlı yaşayır. Tehran Azərbaycana verilməyəcək heç bir vaxt. Moskvada da bir milyon azərbaycanlı yaşayır. Oranı da bizə verməyəcəklər. Amma Moskvadakı, Tehrandakı, Borçalıdakı, Dərbənddəki, Kərkükdəki, Güney və Quzeydəki azərbaycanlıları Azərbaycan dili bir məkanda birləşdirə bilər.

S.Rüstəmxanlı:

Bu, məsələyə yeni yanaşmadır. Müxtəlif yozumlar var. Orta əsrlərdə Avropanın bütün xalqlarının ədəbi dili latın dili idi. Ərəb dili əsrlərlə bir sıra şərq xalqlarının ədəbi dili olub. Fars dili də bir regionun işlək dili olub, yazı dili olub. Azərbaycanlılar da bu dildə yazıb və bu dildə yazmaqla əslində ümumi mədəniyyətə xidmət ediblər. İndi onu ümumi İran mədəniyyəti adlandırırlar və tədricən keçirlər fars mədəniyyəti adına. Bu, yanlışdır. Halbuki bu regionun mədəniyyətində bizim halal mədəniyyətimizin də coğrafiyası müəyyən edilməlidir. Bir sıra millətlər üçün bu çətinidir. Ona görə ki, onların o hakim dildə yazdıqları ədəbi nümunələrdən başqa bir şeyləri yoxdur. Xoşbəxtlikdən o hakim dillərdə yazılan yazılarla yanaşı, əslində basqı altında olsa da, özümüzün öz ədəbiyyatımız yaranıb. Öz dilimizdə. Məsələn, Füzuli, Nəsimi. Bu gün Cənubda da öz dilimizdə kitablar nəşr edilir (dili bir az qüsurlu olsa da).

Biz fars dilində yaranan ədəbiyyatı kənara qoyanda bir az kəsib görünəcəyik. Həmin dövrdə- Nizami Gəncəvinin yaşadığı dövrdə elə "Kutatku bilgi" də yaranıb. Nizami yaranan dövrdən əvvəl Orxon-Yenisey yazıları var idi. Nizami yaranmazdan öncə, elə Nizaminin bəzi süjetlərinə təsir edən Dədə Qorqud eposu var idi, oğuznamələr var idi.

N.Cəfərov:

Bizim də ədəbiyyat yaratmaq üsulumuz budur. Bəzi yazıcılarımız, şairlərimiz çox zaman ona görə milli idealları ifadə edə bilmir ki, bizim qədim ədəbiyyatımızı, eposumuzu bilmirlər. Onu bilməyənlər yüksək səviyyəli ideallar yaramaz. Amma bütün hallarda ədəbiyyatın tarixini bilməyən insan o qədər də təhlükəli deyil. Ədəbi tarixini bilməyən insanın yaratdığı əsər çox təhlükəlidir, ruhdan məhrumdur. Bəzi şairlər hətta hunlardan poemalar yazıb. Heç məsələnin mahiyyətini bilmədən. Görürsən ki, adı hundu, ancaq Roma eposunun motivləridir. Qaldı ki, İran məsələsinə, mən şəxsən orada olanda heç vaxt darıxmamışam. Çünki mənə əhatə edənlər Azərbaycan türkləri idi. Bəzən şikayət edəndə mən axtarırdım ki, bir fars tapam, deyəm, ay balam, bunlardan nə istəyirsiniz? Onu da tapa bilmirdim. Mən Təbrizdə mübahisəyə girə bilən fars tapa bilmədim. Yəni elə bilirsən hansısa dilsiz sükutla təzyiq göstərirlər.

Anar:

Mən islamın mənəvi dəyərlərini çox vacib hesab edirəm. Xüsusilə bu qloballaşma dövründə, bayağılaşma dövründə, açıq-saçıqlığın tüğyan elədiyi bir dövrdə İslamın mənəvi dəyərləri bizə lazımdır. Amma bu o demək deyil ki, biz ancaq islam ölkəsi olmalıyıq, özümüzü dünyadan təcrid etməliyik.

S.Rüstəmخانlı:

Bilirsəniz, Anar bəy, Rəsulzadənin türkçülükə bağlı çox gözəl bir yazısı var. Deyir ki, pantürkizm, panislamizm ki var, bunlar hamısı bizim müdafiə sistemimizdir. Bəli, pan-katalizmə qarşı panislamizm yarandı, panslavizmə qarşı pantürkizm yarandı.

Ə.Oruc:

Maraqlı bir məqam oldu, başlayanda hamımız bu ideo-

logiya məsələlərində üç prinsipin adını çəkdik. Söhbətin gedişində tədricən islamlaşmaq prinsipindən heç bir söhbət getmədi. Belə demək mümkünsə, vahid Azərbaycan məsələsi bu prinsipləri meydana çıxardı. Bunun özü göstərmir ki, əslində bu üç prinsip yaşayır, hərəkətverici deyil. Bəzi prinsiplər müzakirə mövzusunə da gəlib çıxmır. Təbii ki, bizim dinimiz var, müəyyən bir dinə malikik. Amma həmin yanaşmanın özündə bir enerji, səfərbər etmə, bütövlük yoxdur.

N.Cəfərov:

Bilirsən niyə elədir? Türklük, islamlaşma və müasirləşmə - bu üçlük ümumiyyətlə müzakirə olunmamalıdır. Bu bizim fiziki varlığımız kimi bir şeydir.

Anar:

Mən islamın mənəvi dəyərlərini çox vacib hesab edirəm. Xüsusilə bu qloballaşma dövründə, bayağılaşma dövründə, açıq-saçıqlığın tüğyan elədiyi bir dövrdə İslamın mənəvi dəyərləri bizə lazımdır. Amma bu o demək deyil ki, biz ancaq islam ölkəsi olmalıyıq, özümüzü dünyadan təcrid etməliyik.

S.Rüstəmخانlı:

Bilirsəniz, Anar bəy, Rəsulzadənin türkçülükə bağlı çox gözəl bir yazısı var. Deyir ki, pantürkizm, panislamizm ki var, bunlar hamısı bizim müdafiə sistemimizdir. Bəli, pan-katalizmə qarşı panislamizm yarandı, panslavizmə qarşı pantürkizm yarandı.

Mən də hesab edirəm ki, bu qloballaşma qarşısı alınmayan bir prosesdir. Köhnə sövət

dövründəki kimi dünyanın altında birinə çəpər çəkib, bura heç bir kənar dövlət buraxmaqla müdafiə olunmaq mümkünsüzdür. Gərək öz mədəniyyətini, milli mentalitetini, kimlik şüurunu o qədər inkişaf etdirəsən ki, hər hansı yaxınlaşma, qloballaşma qorxu yaramasın. Uzun müddət dövlətçilik ənənəsi olan dövlətlər üçün bir çox problemlər həll olunub. Avropa bu məsələni, bu problemi həll edib. Onun mənəvi və siyasi sərhədləri məlumdur. Ona görə ümumi sərhədləri də açıqdır, pasportları da ümumidir. Bu mənada Azərbaycanı qloballaşmanın acı nəticələrindən qorumağın yeganə yolu milli şüurun inkişafından keçir.

N.Cəfərov:

Sabir müəllim, sizin sözünüze qüvvət, dünyanın ümumi taleyi var. Əlbəttə, demokratiya bəşəriyyətin icad elədiyi son nailiyyətdir. Məqsəd insanların həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən təmin olunması, özünü yaxşı hiss etməsindədir. Dünya buna doğru gedir. Bizim bu söhbətləri etməkdə məqsədimiz o olmalıdır ki, biz insanlarımızı qloballaşmaya səviyyəli hazırlayaq. Hazırlayaq ki, azərbaycanlılar ayaq altında itib-batmasın, təzyiq altına düşməsinlər. Bunun üçün də təhsil əsas şərtlərdən biridir.

Ə.Oruc:

Təhsil məsələsində də bizim yarımçıqlarımız var. Həm də milli məsələmizin müəyyənləşməsi baxımından o qədər təhsilli adamlarımız var ki, bu proseslərə hazır deyil, nəinki cəmiyyətin yeni dövrə hazır-

lanmasına köməklik edir, əksinə, öz systemsiz, qarışıq "təfəkkürü" ilə proseslərə əlavə ağırlıqlar gətirir.

Nizami müəllimin dediyi ilə razıyam ki, bizim üçün ikiqat mürəkkəblik var. Yəni həm ətrafın bizə yaratdığı problemlər, bizi tarix səhnəsindən sıxışdırmaq və s. Bir də içimizdə özümüzün qeyri-müəyyənliyi-mizin yaratdığı mürəkkəblik. Bəlkə ona görə də əsas diqqəti bu polemikalardan bir müəyyənliyin əldə edilməsinə yönəltmək lazımdır.

N.Cəfərov:

Bəzi şeylər var ki, onu çıxartmaq lazımdır. Midiyanı da çıxartmaq lazımdır, Atropatenanı da, Nizami Gəncəvi-

ni də. Yəni milli şüurun formalaşması prosesindən.

Anar:

Mən bu yaxınlarda Sabir Rüstəmخانlının əlyazma şəklində olan bir kitabını oxudum. Mənə çox maraqlı göründü. O, bədii cəhətdən də güclüdür, amma əsas odur ki, orda bizim tariximizin türk köklərindən söhbət gedir. Orda Midiya da var, Zərdüşt də. Amma əsasən o başlayır qədim oğuzlardan, tanrısılıqdan. O dövrdən. Bu cür zəngin tariximiz, bu cür zəngin köklərimiz ola-ola, nəyimizə lazımdır gətirək bu Avestanı, nə bilim başqasını. Avesta başqa xalqın əsəridir, Azərbaycan torpağında yara-

nıb. Axı o əsas deyil. Onunla biz milli şüuru oyada bilmərik. Tərcümə ədəbiyyatı ilə milli şüur oyatmaq olmaz.

Mənim heç vaxt yadımdan çıxmaz, oğlum birinci gün universitetə gedib-gələndən sonra gəlib mənə dedi ki, bizim əlifbamızı Mesrop Maşots yaradıb? Dedim niyə soruşursan? Dedi ki, bizə dedilər ki, alban əlifbasını o yaradıb, biz də albanıq. Bundan başqa, dərsliklərdən bilmirəm çıxarıblar, ya çıxarmayıblar, Davdaqın şərləri verildirdi. Bizə erməni dilində çatan şərləri. Ədəbiyyatımızı da bununla başlayırdılar.

N.Cəfərov:

Yeni dərslik hazırlayıyıq, onların hamısını çıxarmışıq.

S.Rüstəmxanlı:

Anar bəy çox maraqlı bir məsələyə toxundu. Ümumiyyətlə tarixi süni şəkildə qədimləşdirmək lazım deyil. Qumilyovun ilk kitabını biz burada çap eləyəndə onunla telefon danışığımız oldu. Dedi ki, siz nəhaq yerə öz tarixinizi qədimləşdirmək baxımından qonşularınızla mübarizə aparırsınız. Türk qədim xalqıdır, onun cavan Azərbaycan qolu da var. Bundan narahat olmaq lazım deyil. Amma eyni zamanda avrosentrizmdən qopmaq istəyiriksə, qədim dilləri bilən mütəxəssislər yetişdirək. Sizin dediyinizdə bir həqiqət var, necə olur ki, qədim Mesopotamiyanı qaldırırsan, altından türk qohumluqları çıxır, Skandinaviyanın proturklərdə eyni kökdən gəlməsi aydınlaşır. Bunu öyrənmək lazımdır. Amma onu məhdud şəkildə yox, türk dünyası mədəniyyəti kontekstində mütəxəssislərin araşdırmaçı gerəkdir.

Bir də sizin toxunduğunuz bir məsələnin neçə yüzillik Azərbaycan ədəbiyyatında təsiri göz qabağındadır. Əslində bizim o ədəbiyyat ki Dədə Qorqud və folklor ənənələri ilə yetişib, orada Azərbaycan şüuru tər-təmizdir və bədii şüurdu. O ədəbiyyat ki, fars dilli şairlərimizin tərcümə əsərlərindən sonra və ya ərəb ədəbiyyatının təsiri ilə yetişib, öz ədəbiyyatımızdır, öz dilimizdə yazılıb, amma kalka ədəbiyyatına oxşayır.

N.Cəfərov:

Sabir müəllim, fars dilini bilməyə-bilməyə Nizamidən

mövzu götürmək, Nizami ənənələri haqda yazmaq məcburiyyətində olmayanda, beyni təmiz olanda istər-istəməz içərisindən qaynayıb gələn bir mədəniyyət formalaşır. Fəciə odur ki, Nizami mövzusunda Mehdi Hüseyn yazdı, Abdulla Şaiq yazdı. Ümumiyyətlə 30-cu illərdə çox yazıldı. Səməd Vurğunun ən bəsit əsəri "Fərhad və Şirin"dir.

Anar:

Yox, mən bununla razı deyiləm. Ən azı, orada yüksək şəriyyət var. İndi bəzən "Vaqif" pyesinə də qarşı çıxırlar. Amma "Vaqif" pyesinin milli şüurun oyanmasında nə qədər əhəmiyyəti olduğunu unudurlar.

N.Cəfərov:

Yox, mən mövzunu deyirəm. Mən bilirəm ki, Səməd Vurğun kimi dahi şair və başqaları Nizami Gəncəvinə necə öyrənməyə başlayıblar. Bilirsiniz, bunlar Nizami Gəncəvinə həzm eləyə bilməyiblər.

Anar:

Bilmirdilər axı fars dilini. Atam da "Xosrov və Şirin"-i tərcümə edib. Fars dilini bilmirdi. Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm və başqa Nizami tərcüməçiləri də eləcə. Sətri tərcümədən çevirirdilər.

N.Cəfərov:

Yeddi cildlik Azərbaycan tarixində İqrar Əliyev yazıb ki, "yaxşı, biz kökümüzü İranla bağlamaqla nə itirdik? Dünyanın böyük eposlarına yiyə dururuq, Avestaya yiyə dururuq, nə bilim nəyə yiyə dururuq". Yəni bu məntiqə çox böyük ziyalılarımız da düşür: Biz kökümüzü hər

yerə bağlayaq, hər şey bizim olsun.

Belə millət olmaz. Deyirlər dünyanın qədim milləti italyanlardı ki, 14-cü əsrdə əmələ gəliblər. Nə oldu ki, biz eradan əvvəl 4-cü əsrdə əmələ gəldik? Ən böyük məsələlərdən biri tariximizi saxta mənməlikdən uzaqlaşdırmaqdır.

Ə.Oruc:

Qloballaşmaya, dünyada baş verən proseslərə mütləq sistemli, elmi şəkildə yanaşmaq, bir millət kimi hazırlaşmaq lazımdır. Milli dəyərlər sisteminə mütləq baxılmalıdır. Bunun üçün ciddi polemikalar, institutlara ehtiyac var. Zənnimcə, milli şüuru formalaşdıran ideya, təbliğat, ədəbiyyat təmiz türkcülük şüuru ilə mayalanmalıdır. Milli kimliyini dərk edən, öz soykökünə, öz doğul mədəniyyətinə bağlı formalaşmış insan digər mədəniyyətləri də dərk edə, öyrənə bilər. Öz doğul kökündən qopmuş bir insan həm özü ruhdan məhrum bir maddiyyatdır və onun dünyanın doğallıqlarını, gözəlliklərini dərk etməsi də problemli görünür. Bu gün ən böyük problemlərdən biri öz milli kimliyimizin durulmasına nail olmaq və bu müqəddəs, dup-duru mədəniyyəti və onun daşıyıcılarını dünyaya təqdim etməkdir.

*Söhbəti yazdı:
Elçin Zahirolu*

P.S. Bugünkü dəyirmi məsələmizin iştirakçıları sonrakı saylarımızda da qonağımız olacaqlar, milli kimlik şüuru ilə bağlı söhbətlərimizi davam etdirəcəyik.